

**СУЧАСНІ РЕЦЕПЦІЇ
СВІТОГЛЯДНО-ЦІННІСНИХ
ОРІЄНТИРІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ**

колективна монографія

(за загальною редакцією кандидата юридичних наук Д.С. Луніна)

Полтава

Розділ 4. Життєвий та творчий шлях Григорія Сковороди: краєзнавчі аспекти

Гула Р.В.

*Харківський національний університет Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба
rslnhula1@gmail.com*

Передерій І.Г.

*Національний університет "Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка"
iryna.perederii@gmail.com*

МУЗЕЇ ТА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА У КОНСЦІЄНТАЛЬНИХ ВІЙНАХ СУЧАСНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ)

В умовах відкритої збройної фази російсько-української війни посилюється загроза розмивання культурного осердя та світоглядних підвалин суспільства за допомогою маніпулятивних технологій пролонгованої дії з боку нашого ментального супротивника. Отже, значно загострилася проблема інформаційної безпеки соціального суб'єкта, українського соціуму загалом, що потребує особливої дослідницької уваги. Усе більш очевидним стає той факт, що за цих умов вітчизняні заклади культури (архіви, бібліотеки та музеї), які за своєю сутністю, до того ж, є документно-інформаційними установами, з пам'ятками культурної спадщини включно постають одночасно об'єктами та суб'єктами цього гострого протиборства, зокрема, з погляду теорії консцієнтальної війни, яка активно зреалізовується у маніпулятивних практиках ворога. Наявний безперечний потенціал цих закладів у забезпеченні ефективності такого протистояння з боку України визначає інструменти захисту світоглядних цивілізаційно-ментальних основ українського суспільства.

Концепція консцієнтальної війни ґрунтується на основах структури мережевого суспільства та має логічний зв'язок з принципами гібридної війни і теорією «зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтона. Зміст концепції розкривається через зміст дефініції «самоідентифікація індивіда», оскільки саме ця самоідентифікація є провідним суб'єктом впливу консцієнтальної війни, наслідком якого є формування штучно запрограмованої етнорелігійної ідентичності індивіда, його ціннісних маркерів, стилю життя, культурних пріоритетів [23].

У науковому дискурсі консцієнтальна війна (поняття введення до наукового обігу 1996 року) визначається дослідниками як одна із найбільш ефективних форм інформаційної війни. Її сутністю є системне заміщення та/або ліквідація основних цінностей масової свідомості тієї чи іншої спільноти з метою зміни її самоідентифікації для забезпечення її латентної

повної керованості ззовні [6, с.116-118]. То ж стисло сутність консцієнтальної війни можна визначити як *війну смислів* або *війну на ураження свідомості*.

Інформаційна війна не настільки ефективно змінює свідомість людини, як це робить війна смислова. У інформаційних операціях змінюється зміст інтерпретації інформації, а у смислових – відбувається трансформація віри, знань і переконань. Знання відрізняються від інформації вищим ступенем стабільності світоглядних і методологічних принципів. Факти мають тенденцію до змін, а принципи, відповідно до яких людина їх сприймає, інтерпретує та створює смисли, тривалий час можуть залишатися незмінними [24]. Тому смисли є «більш глибинними утвореннями, які лише зрідка маніфестуються на поверхні, але саме вони визначають нашу ментальність і поведінку»[15]

Основна мета консцієнтальної війни: діаспоризація нації, фрагментація регіональних та соціально-стратових спільнот через руйнування існуючих ідентичностей.

Головним завданням консцієнтальної війни є нав'язування країною-агресором своїх домінантних світоглядних настанов до всього населення країни-жертви, і як наслідок – моральна дестабілізація, деформація психології індивіда та соціуму, загальна культурно-духовна деградація суспільства. Консцієнтальна війна спирається на використанні існуючих у державі внутрішніх протиріч. Військова агресія є однією з традиційних форм актуалізації агресії у суспільстві. Але боротьба між збройними формуваннями країни-агресора та країни-жертви у цьому розумінні має другорядний характер і виноситься, як правило, на периферію стратегічного ментального протистояння.

Визначальною рисою концепції консцієнтальної війни є її *суб'єктно-об'єктний характер*. «Культурний капітал» (людина, культурна спадщина, музеї, де така спадщина зберігається й у відповідний спосіб не лише меморіалізується, а й інтерпретується) виступає як *об'єкт* цієї форми теоретичного рівня пізнання, на який спрямована діяльність держави-агресора (конкурента) з метою руйнування пам'яток духовної та матеріальної культури і деформації культурного коду індивідуальної та суспільної свідомості держави-жертви. З іншого боку, цей культурний капітал є водночас і *суб'єктом*, що має бути дієвим інструментом плекання й захисту основоположних для формування й збереження національно-культурної ідентичності патріотичних констант вітчизняного суспільства.

Результатом застосування консцієнтальної війни має бути: а) зниження загального рівня свідомості людей, які живуть на конкретній території; б) руйнування стійкої системи світоглядних цінностей та їхнє заміщення різноманітними ціннісними симулякрами; як результат – знищення колективної історичної та культурної пам'яті людей, психотизація та невротизація суспільства, що призводить до появи значної

кількості маніакально-неврівноважених та водночас абсолютно керованих суб'єктів; в) нівеляція усталених механізмів самоідентифікації та заміна їх механізмами ідентифікації нового типу шляхом формування різноманітних «груп участі»; упровадження у суспільну групу спеціально створених матриць цінностей, норм поведінки та реакцій як єдино можливої моделі життєдіяльності населення; г) ліквідація здатності висувати масштабні та стратегічні цілі і як наслідок – знищення суб'єктності цілих народів, етонсів, націй, реалізація їхнього цивілізаційного «перепрошивання» тощо [25].

Отже, *консцієнтальна війна* – це війна психологічна за формою, цивілізаційна за змістом та інформаційна за засобами, у якій об'єктом впливу є знищення або деструкція інтелектуального ресурсу нації та руйнування універсальних настанов населення [5, с. 252].

На нашу думку, у сучасний період державного будівництва України, ускладнений збройною агресією РФ, розгортається екстремальна форма консцієнтальної війни – процес активного переформатування масової свідомості та соціальної самоідентифікації української політичної нації. Зараз українське суспільство перебуває у гострій фазі світоглядного протистояння смислів – протистояння ординської імперії та республіки, авторитаризму та демократії, протистояння, за великим рахунком, минулого та майбутнього, архаїки та модерну.

До *ключових складників* ведення консцієнтальної війни ми відносимо так звану археологічну війну та «переписання історії» (на відміну від деяких зарубіжних дослідників, які вважають їх формами).

Археологічна війна – це форма цивілізаційно-ментального, інформаційного, соціокультурного та збройного протистояння між державами, етносами, націями, спільнотами з метою або збереження свідоцтв матеріальної культури автохтонного етносу, а в музейних сховищах – автентичних матеріальних субстратів їхньої духовної культури, «культурного капіталу» нації, або розмивання культурного ядра та ментальних засад народу держави-конкурента (супротивника, ворога) шляхом свідомого знищення (як правило, сакральних, «серцевих») пам'яток історії та культури певної цивілізації: будівель, творів мистецтва та письмових джерел.

У археологічній війні умовно можна виділити *два блоки* – *оборонний й наступальний*, кожен з яких представляє низку форм цього складника консцієнтальної війни. Розглянемо ці форми детальніше.

Наступальний блок використовує наразі держава-агресор. Він **представлений такими формами:**

1. *Свідоме знищення пам'яток історії і культури.*

Не маємо жодного сумніву, що РФ здійснює цю форму консцієнтальної війни, адже окупанти завдають шкоду не тільки життям людей, житловим будинкам та інфраструктурі населених пунктів, але й вітчизняним культурним пам'яткам, а також закладам культури, зокрема,

музеям, що є зберігачами матеріального субстрату українського культурного капіталу.

Конвенція про захист культурних цінностей у ході збройного конфлікту (прийнята у Гаазі 14 травня 1954 р.) забороняє (ст. 4, п. 1) використання архітектурних пам'яток історії та культури «з метою, яка може призвести до руйнування або пошкодження цих цінностей у ході збройного конфлікту», постулює необхідність «припиняти будь-які акти крадіжки, пограбування або незаконного присвоєння культурних цінностей у будь-якій формі, і навіть будь-які акти вандалізму щодо зазначених цінностей» (ст. 4, п.3) [10]. Однак російська армія вимоги конвенції грубо порушує.

Ворог не випадково намагається знищити архівні, музейні колекції, бібліотечні фонди, пам'ятки культури, бо саме вони і є носіями знання, яке формує відповідні наративи історичної пам'яті, впливає на процеси національного усвідомлення українського громадянства. Свідомі ракетні обстріли та бомбардування, що призвели до пошкодження та руйнування численних закладів культури, підтверджують цей факт.

Наприклад, на Запоріжжі окупанти вдалися до замінування археологічного комплексу «Кам'яна Могила» біля Мелітополя. На його території збереглися тисячі древніх петрогліфів (наскельних зображень) від доби пізнього палеоліту до Середньовіччя. З особливо резонансних руйнувань – знищений у ніч на 6 травня Національний літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди на Харківщині, а також історико-краєзнавчий музей у Іванкові Київської області, де зберігалася близько двох з половиною десятків творів усесвітньо відомої художниці Марії Примаченко. Годі говорити, яке місце посідають ці дві непересічні постаті у культурно-ментальному коді українців.

Станом на кінець жовтня 2022 р. маємо статистику, відповідно до якої від війни в Україні постраждав 171 об'єкт зі статусом пам'ятки, 146 об'єктів цінної історичної забудови, 58 пам'ятників і творів мистецтва, 44 музеї та ін. [11]. Для повного розуміння вже наявних втрат зазначимо, що до війни Україна мала понад 500 музеїв, 65 історико-культурних заповідників, майже 170 тис. пам'яток, серед яких сім об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО (одна з яких – на тимчасово окупованій території). Зазначені втрати за Гаазькою конвенцією 1954 року кваліфікуються як воєнні злочини.

Наведена вище статистика не є остаточною, адже війна триває й обстріли українських міст не припиняються. Крім того, наразі немає вичерпної інформації щодо стану культурних пам'яток на тимчасово окупованих територіях України.

2. *Мародерство культурних цінностей.*

Воно має на меті викрадання об'єктів матеріальної та духовної культури державою-агресором після окупації території держави-жертви. Після 2014 р. з окупованого Криму до Ермітажу було доправлено колекції

артефактів «Херсонеса Таврійського», Музею Тавриди в Симферополі, Історико-культурного музею-заповідника в Керчі. А 2016 р. в Третяковській галереї на виставці до 200-річчя з дня народження І. Айвазовського експонували 38 робіт, вивезених з Феодосії, які сам художник свого часу передав у спадок рідному місту [1].

За час окупації Маріуполя російські війська спустошили і знищили два музеї міста – краєзнавчий і художній. Вони вивезли в злочинний спосіб понад 2 тисячі експонатів: живописні твори, археологічні знахідки, цінні книги. Зокрема, це 700 унікальних експонатів медальєрного мистецтва Юхима Харабета; картини Архипа Куїнджі «Червоний захід», «Осінь», «Ельбрус»; картину Івана Айвазовського «Біля берегів Кавказу»; стародавні ікони та Євангеліє 1811 року; твори скульптора Володимира Беклемішева; унікальний рукописний сувій Тори. Для того, щоб зберегти експонати, музейники, як і під час Другої світової, змушені замурувати експонати у стіни, закопувати у землю. Саме таким чином, за свідченнями співробітників Мелітопольського краєзнавчого музею, ховали скіфське золото, поки його не знайшли загарбники [17].

Існує міжнародна група науковців і експертів з цифрових технологій, яка спеціально відстежує викрадення історичних, а також мистецьких артефактів з України до Росії під час повномасштабного вторгнення. З лабораторії, яка знаходиться у штаті Вірджинія (США), вони стежать за розграбуванням та знищенням культурної спадщини від самого початку вторгнення Росії в Україну. Вони виявили закономірності у злочинах. Зокрема відзначили полювання росіян за скіфським золотом, яке викрадають так часто, що тут можна говорити про стратегію. Антрополог Б. Деніелс з цієї групи зазначає, що «є дуже вагомі докази того, що це навмисний крок Росії, коли певні картини та прикраси вишукувалися й були вивезені до Росії». Вчені не дають остаточного висновка, що є основною причиною масштабних викрадень таких артефактів – їхня коштовність чи культурна цінність. Тим не менше, вони припускають, що «все це є частиною стратегії підриву ідентичності України як окремої країни, з претензією на законне володіння Росією усіма їхніми експонатами». Деніелс наголошує, що загарбники усе рішучіше вдаються до пошуків схованих музейниками артефактів у захоплених містах пунктах, погрожуючи при цьому музейним працівникам. [16].

Для нас такий висновок міжнародних експертів є очевидним, адже Московщина вдавалася до привласнення української культурної та історичної спадщини неодноразово протягом своєї історії, адже її «велика культура» у всі часи спиралася на мародерство. Згадаємо історичний факт, коли одна з найвідоміших православних святинь, Вишгородська ікона Божої матері, була викрадена з монастирської церкви Вишгорода володимиро-суздальським князем Андрієм Боголюбським 1155 року й вивезена до Успенського собору у Володимирі-на-Клязьмі. Пізніше вона з'явилася у Москві під назвою Володимирської ікони Божої матері й тепер

перебуває при Третьяковській галереї. І саме про неї шовіністи сьогодні кажуть «Де вона – там Русь»[19]. Зважаючи на загальновідомі псевдоісторіографічні російські концепти, зокрема, й щодо належності назви «Русь», всі ці факти вкладаються в один логічний ланцюжок, який не потребує додаткових коментарів.

3. *Реанімація символічних культурних архетипів – поновлення пам'яток матеріальної культури, які несуть у змісті основи ментального коду держави-агресора.*

Прагнучи реанімувати імперську державу-«франкейштейна» як суміш царської Росії та Радянського Союзу, ворог намагається реанімувати на окупованій території відповідні пам'ятники й меморіали. Так, в окупованих росіянами Генічеську та Новій Каховці Херсонській області на центральних площах російські військові встановили пам'ятники В.І. Леніну.

У травні до окупованого Маріуполя приїхали російські посадовці, які привезли з собою й урочисто встановили пам'ятник «бабусі з радянським прапором» (вона на короткий час стала одним із «символів» російського вторгнення в Україну). Тоді ж окупанти у Мангуші демонтували український пам'ятник гетьману Петру Сагайдачному – українському гетьману-воєначальнику XVII ст., який, між іншим, здійснював успішні походи на Москву. Не менш кричущим прикладом стало встановлення в окупованому Мелітополі пам'ятника чекісту, убивці Є. Коновальця, одному з кривавих радянських борців з ОУН та УПА Павлу Судоплатову.

Як слушно стверджує культуролог Яна Левченко, «пам'ятник – це спосіб застовпити й помітити територію». Фактично – це створення своїх анклавів, спосіб «застовпити їх у будь-який спосіб». «Це символічна демаркація простору»[4].

Рациональною є й думка Івана Курилли, який аргументує появу пам'ятників Леніну інших радянських символів на захоплених територіях тим, що ці символи найкраще підходять для пояснення дій Росії в Україні. Оскільки ідея денацифікації швидко зазнала краху як пояснювальна модель, то цілі агресії проти України найпростіше пояснити російським громадянам, як спробу відновлення СРСР, але вже не як комуністичного режиму, а як імперії. Саме тому червоний прапор стає найлогічнішим символом, бо іншої символіки, якою можна було виправдати те, що відбувається, РФ не вигадала [4]. Це ж пояснює просування ідей з відновленням пам'ятників російським царям. Так, окупаційна «влада» в Херсоні має намір встановити пам'ятник Катерині II [22].

Завзятість, з якою ворог намагається реалізувати встановлення таких пам'ятників, має очевидне пояснення. Вони повинні нагадувати про культурну матрицю, в якій опинилося місцеве населення, адже не дарма радянська влада здійснювала подібне з таким осатанілим запалом, встановлюючи пам'ятники Леніна в кожному населеному пункті, на кожному підприємстві чи в колгоспі [13].

У археологічній війні як компоненті війни консцієнтальної Україна не лише є жертвою, вона активно чинить опір і наразі здебільшого вдається до оборонних її форм (хоча, безумовно, з кардинальною зміною військово-політичної обстановки восени 2022 р. і переходом ЗСУ до контрнаступальних дій з подальшим звільненням окупованих територій, Україна також вдається до наступальних форм – наприклад, до демонтажу пам'ятників та інших російських імперських та радянських символів, до того ж цей процес набирає обертів не лише на звільнених від окупації територіях, а й там, де окупації не було, але відповідні пам'ятки залишилися). Цими **оборонними формами археологічної війни наразі є такі.**

1. Порятунком музеїв, їхніх фондів, об'єктів культурної спадщини в умовах війни.

Щоправда слід визнати, наявність помітних проблем у частині реалізації евакуації музейних установ із загрожених територій. Адже якогось єдиного чіткого алгоритму дій на випадок гострої фази війни, незважаючи на те, що Україна має гіркий досвід від 2014 р., на жаль, державою розроблено не було, хоча заради справедливості все ж слід зауважити, що певна підготовча робота, зокрема, тренінги з працівниками музейних установ, проводилися. На початок повномасштабного вторгнення музеї не мали чіткого алгоритму дій і, навіть, конкретних евакуаційних маршрутів, кожна установа повинна була діяти самостійно, не була зреалізована координація рішень і дій. Тому не всі музейні заклади виявилися готовими діяти оперативно у надзвичайних умовах війни. А коли мова йде про конкретні приклади евакуації та збереження музейних колекцій, це може означати різне – від вивезення об'єктів за межі країни чи до іншої області, до переміщення їх із експозиційних вітрини у підвалні приміщення. А може означати реалізацію й того, і іншого [3].

Низка музеїв спрацювали на випередження – встигли евакуювати частину експонатів у західні регіони країни ще до початку ворожого вторгнення. Зрозуміло, що такі перевезення не афішували й реалізували, як гостьові виставки – наприклад, ще в січні подібні виставкові експедиції були зорганізовані у західні області з одеських закладів, а у зруйнованому Маріупольському художньому музеї на момент бомбардування вже не було кількох оригіналів творів Архипа Куїнджі [2].

Серед небагатьох прикладів успішної евакуації уже після початку повномасштабної війни – Харківський літературний музей. Основний фонд колекції закладу налічує понад 30 тис. предметів. А його ядро становлять автографи, епістолярій, особисті речі, неопубліковані архіви, документи видатних письменників (Хвильового, Йогансена, Куліша, Тичини), а також живопис харківських художників [3].

Відомо також про вивезення частин колекцій музеїв Вінниці, Житомира, Сум і Чернігова, Дніпровського історичного музею, а

музейники Національного музею історії в Києві здійснювали консервування та переміщення експонатів уже після 24 лютого.

Велику роботу також проведено у львівських музеях. Незважаючи на те, що вони розташовані далеко від лінії фронту, втім не забезпечені від російських ракетних обстрілів. Їхні експонати консервують і переносять до сховищ. Зокрема, на відповідне збереження спрямували усю колекцію Національного музею Львова, яка нараховує 180 тис. одиниць музейних предметів.

Від початку війни зреалізовано низку низових ініціатив на підтримання невеликих культурних установ та інституцій. Наприклад, активно працює Штаб порятунку спадщини. Його представники – директор музею Революції гідності Ігор Пошивайло та голова ГО «Тустань» Василь Рожко – до того ж є членами профільної робочої групи при Міністерстві культури та інформаційної політики (далі МКІП). Своїм завданням штаб вбачає захист музейних колекцій, документування втрат, координацію з іншими подібними ініціативами. Зокрема, ними проводяться онлайн-опитування, які допомагають зібрати інформацію про нагальні потреби музейних установ.

Не менш активно діє волонтерський Музейний кризовий центр, створення якого стало своєрідною відповіддю на виклики війни. Зініціювала появу такого центру директорка львівського музею «Територія терору» Ольга Гончар. Його мета – допомогти невеликим музейним закладам (насамперед, у невеликих містах і селищах на сході та півдні країни), яким бракувало власних ресурсів на евакуацію.

У справі збереження української культурної спадщини помітну роль відіграють й іноземні ініціативи. Єврокомісія виділила фінансову підтримку для 20-ти музейних установ зі сходу та півдня України. Міжнародний альянс із захисту спадщини в зонах конфлікту (ALIPH) надав допомогу 150 вітчизняним музеям та архівам на суму 2,5 млн. долларів [11].

Провід тут бере дружня Польща. Там з'явився Комітет допомоги музеям України, до складу якого увійшли керівники понад 40 польських музеїв. Діяльність Комітету підтримує Міністерство культури Польщі. Спільно вони закупають матеріали для пакування, консервації та транспортування мистецьких творів та інших експонатів українських музейних закладів. Польські реставратори беруть участь у захисті львівських культурних пам'яток, здійснюючи консультування та безпосередні реставраційні й консерваційні роботи в Україні.

Особливо цінним українські реставратори вважають практичний досвід порятунку культурних цінностей хорватських колег, адже вони пережили війну. Міністерство культури цієї країни долучилося до проведення онлайн-зустрічей розмаїтої тематики, під час яких пояснено методику захисту різних експонатів та пам'яток в умовах бойових дій.

Німецький уряд ініціював створення Мережі захисту культурних цінностей України, яку очолив Німецький національний комітет Міжнародної ради музеїв (ICOM), а також увійшли представники Німецької національної бібліотеки, Федерального архіву та національної комісії ЮНЕСКО. Інституція збирає інформацію про культурні потреби України та координує роботу з допомоги різних німецьких організацій. [2].

Не стоїть осторонь також і вітчизняний соціально відповідальний бізнес. Наприклад, Національний науково-дослідний центр має можливість замовляти мікроавтобуси Uber на 12 пасажирів для безкоштовних поїздок начеленими пунктами, де фахівці місцевих музеїв рятують експонати та старовинні артефакти. Українська компанія Dodo Socks створила дизайн на шкарпетках із портретом Гринорія Сковороди та його знаменитою цитатою: «Світ ловив мене...». Товар користується величезним попитом, а частина коштів з кожної реалізованої пари спрямовується на відновлення варварськи знищеного російським агресором музею філософа на Харківщині.

Так само «Укрпошта» на честь 300-літнього ювілею українського мислителя випустила марку, кошти з продажу якої також відраховуються на відновлення музейного закладу. PinchukArtCentre фінансово підтримав спеціальний кризовий фонд «Швидка музейна допомога». А мережа продуктивних маркетів «Сільпо» надала засоби для створення захисту пам'ятника Михайлові Грушечському в Києві [11].

2. Дотримання норм міжнародного гуманітарного права щодо збереження об'єктів культурної спадщини під час ведення бойових дій.

Україна чітко дотримується норм міжнародного гуманітарного права щодо об'єктів культурної спадщини, зокрема, Гаазької конвенції 1954 р., згідно з якою руйнування таких об'єктів – це воєнний злочин. Так, ще 2020 р. для військовослужбовців ЗСУ презентували посібник-пам'ятку з охорони культурних цінностей «Археологічні пам'ятки і війна». Ці методичні рекомендації в доступній формі запитань та відповідей орієнтують військових у ситуації, коли в районі бойових дій виникає загроза знищення археологічної спадщини. Даються поради, що робити у таких випадках [1].

3. Цілеспрямована дерусифікація/десовєтизація/деімперіалізація історичного та культурного простору, яка об'єктивно викликана діями держави-агресора.

Фактично цей процес триває протягом усього періоду після проголошення української державної незалежності. Він то набував певної динаміки (зокрема, у перші роки незалежної України, а також у 2014 – 2016 рр., одразу після початку російсько-української війни), то помітно сповільнювався у процесі гострих дискусій всередині українського суспільства, що відбувалися не без втручання агентів російсько-імперського впливу. Але наразі він набув нового потужного імпульсу, пов'язаного, з одного боку, саме з подіями агресивної і надзвичайно

жорстокої з боку російських окупантів війни проти України, що має своїми цілями не лише знищення Української держави, а й геноцид українського народу. З іншого боку, лавинну потужність цього імпульсу слід шукати ще й у тому, що в Україні відбулася зміна поколінь. І нова генерація, яка народилася й сформувалася вже у незалежній Україні виплекала «нову парадигму в оцінці, сприйнятті та переосмисленні колоніального минулого України, сприймаючи його як давно минулу історію, а не як частину особистого досвіду, як це осмислювало попереднє покоління» [7].

Отже, наразі можемо спостерігати і сам процес цілеспрямованої і досить рішучої дерусифікації й одночасні дискусії навколо нього, як серед фахівців-істориків (прикладом може бути оприлюднена у віртуальному просторі дискусія щодо дерусифікації топоніміки Львова істориків Тараса Радя та Івана Сварника), так і пересічного українського громадянства, яку легко помітити у соціальних медіа.

Держава, очевидно, прагне надати цьому процесові певної системності й раціональності, запобігти надмірному домінуванню емоційних чинників. З цією метою у червні 2022 р. при МКІП створено Експертну раду з питань декомунізації та дерусифікації. Її завдання – розробляти рекомендації та узагальнювати практики щодо очищення громадського простору від монументів та інших культурно-меморіальних об'єктів, що мають на меті цементувати в Україні російські пропагандистські наративи. До складу Ради увійшли громадські діячі, а також фахівці з різних галузей [18].

4. Прискорення темпів створення цифрового фонду користування та резервне зберігання оцифрованих документних та інших ресурсів у хмарних сховищах міжнародних партнерів.

З ініціативою, спрямованою на архівістів, бібліотекарів, науковців з України, а також на організації, які вони представляють, і які потребують безпечного місця для збереження наукових/дослідницьких даних (архівні та музейні колекції, польові дослідження, записи усної історії тощо) виступив і U-ART Альбертського університету (Канада). Проект має назву «Збережемо українську культурну спадщину онлайн» (Saving Ukrainian Cultural Heritage Online – SUCHO). Він згуртував понад 1300 бібліотекарів, архівістів та програмістів. Їхня мета здійснити ідентифікацію та архівування об'єктів, а також цифрових даних у закладах культури України, які є під загрозою [14]. Лише за місяць було архівовано понад 2600 сайтів вітчизняних бібліотек, музеїв, віртуальних турів, фотодокументів з відкритого доступу. Очолив роботу зі створення веб-архіву, Себастьян Майсторович, боснієць за походженням, який має індивідуальний родинний досвід втрати культурних пам'яток.

Обсяг цього веб-архіву вже перевищує 10 терабайтів. Його копії будуть збережені у хмарних сервісах Українського інституту в Гарварді (США), а також канадського Університету Альберти, навіть якщо сервери в Україні будуть знищені фізично або будуть піддані атакам хакерів.

До речі, як би це не подивовуло, але такі атаки вже мали місце. Зокрема, 16 березня було зафіксовано перший з початку війни випадок віртуального знищення культурного архіву. Мова про архів зібрання народних пісень України Folk-Ukraine. [2].

5. *Запровадження ініціативного фондоутворення у документно-інформаційних установах.*

Наразі здійснюються не лише заходи з урятування цінних у духовному, культурно-історичному сенсі, матеріальних, а серед них і багатючих документних колекцій на відповідних територіях, а й розпочата робота, спрямована на якнайширше документування фактів, подій, пов'язаних з російською агресією.

Музеї здійснюють цей вид діяльності, накопичуючи й навіть експонуючи артефакти війни. Наприклад, у Національному музеї історії України у Другій світовій війні до Дня пам'яті та примирення, експонувалася виставка артефактів російської військової агресії в Україні – «Україна. Розп'яття» [21]. А за кілька днів після визволення Херсона в тому ж музеї презентували ще одну цікаву виставку «Херсон. «Русській мір. 9 днів. Відспівування». Її експонатами стали величезні вуличні банери з деокупованого обласного центру, які є свідченням російської пропаганди, розкривають зміст цінностей та брехливість «руського міра. Виставка розкриває нищість маніпуляцій нашого ворога та незламність українців, які не піддалися на ці псевдонаративи [20].

Другим ключовим складником консцієнтальної війни є *«переписування історії»* – вид соціального впливу, використовуваний для свідомого викривлення історичних подій шляхом фальсифікації фактів історії, їх специфічного тлумачення, інтерпретації, які стають відмінними від прийнятого на цьому просторі раніше та часто суперечать самим історичним фактам. Російська влада послідовно протягом останніх десятиліть використовує історичну політику як останній інструмент для політичної мобілізації населення, підтримання рейтингів першої особи, а також з метою дезінтеграції українського суспільства.

На нашу думку, форми такого складника консцієнтальної війни, як «переписування історії», на сучасному етапі російсько-української війни також можна також умовно поділити на *наступальний та оборонний блоки*.

Агресивна державна історична політика рашизму (путінізму, сучасного російського фашизму) має відверто *наступальний характер* і в умовах війни реалізується у таких формах:

1. *Войовничий неоміфологізм*. У сучасній Росії активне використання історії характеризується найвищим градусом політизації та міфологізації історичних сюжетів і наративів, а також крайнім ступенем агресивності державної історичної політики. А трансляторами й провідниками цих міфологізованих наративів є, зокрема, документно-інформаційні заклади сфери «Культура» – музеї, бібліотеки та архіви.

2. *Свідома історична автаркія*. Спроба створення альтернативних платформ інтерпретації процесів цивілізаційного розвитку людства, виходячи із маніпулятивних «історичних» кліше. Це проявляється у жорсткому імперативному регулюванні процесів фондування бібліотек, як на території РФ, так і на окупованих територіях, створенні штучних музейних експозицій, які ретранслюють офіційні, далекі від об'єктивних, відверто заідеологізовані історичні наративи, зокрема, росієцентризму (чого вартий лише Мультимедійний музей нової хронології у Ярославлі, що просуває псевдонаукову теорію радикального перегляду всесвітньої історії авторства А.Т. Фоменка) [12].

До цього можна віднести також ініційований В. Путіним «проект» альтернативної російської Вікіпедії («Вікіпутії») [8]. Ініціатори її створення зазначають, що на відміну від «Вікіпедії» цей віртуальний сервіс подаватиме «лише достовірні дані» і від імені «дуже авторитетних осіб».

3. *Замовчування та ігнорування ролі та місця України у світовому історичному процесі*. Це, зокрема, проявилось в абсолютизації ролі Новгороду та Пскова, ігноруванні Києва як головного осередка формування й столиці древньої Русі, через нове розкручування тези проімперського російського історика Василя Ключевського: «*Новгород — старший сын России, родившийся, однако ж, прежде матери*». А найголовніше, наявний імперативний тиск з боку державних інституцій РФ на академічну спільноту й видавничу галузь з метою недопущення використання терміна «Україна» в сучасних посібниках історії Росії [9].

З метою захисту національного історичного простору, збереження ментальних констант українського громадянського суспільства в умовах війни, наша держава ефективно використовує форми *оборонного блоку*. В частині музейної сфери – це, насамперед:

1. *Оновлення музейних експозицій на основі поповнення фонду установ за наслідками російсько-української війни, а також створення цілком нових музейних установ, покликаних популяризувати вітчизняну історію, зокрема в тематиці героїчної боротьби за державну незалежність*.

Ми вже згадували про відповідні факти в контексті археологічної війни, акцентуючи увагу на необхідності ініціативного фондування з боку документно-інформаційних установ, у тому числі й музеїв. Ці нові фонди повинні використовуватися для створення нових чи оновлених музейних експозицій, роль яких полягає у формуванні / трансформуванні історичної пам'яті українських громадян, яка може і має бути підвалиною засвоєння ними державницьких за своєю сутністю смислів.

Відповідним прикладом тут може слугувати ініціатива Полтавської обласної ради щодо створення у Полтаві нового музею (робоча назва «Музей визвольної боротьби ХХ – ХХІ ст.ст: шлях до незалежності»), яка вже опрацьовується спеціально створеною робочою групою, до складу якого увійшов і один з авторів цієї статті.

Висновки. Отже, консцієнтальну війну можна концептуалізувати як прояв синтезу соціального, інформаційно-психологічного та культурно-духовного впливу й власне військової агресії та інших дій, що вживаються на вирішення протиріч цивілізаційного розвитку. Розпочате 24 лютого 2022 р. масштабне вторгнення РФ до України гостро заактуалізувало питання організації діяльності соціальних інститутів національної пам'яті, зокрема, музеїв, у екстремальних умовах ведення бойових дій та консцієнтального (цивілізаційно-ментального, інформаційного, соціокультурного) протистояння агресору.

Оперативне реагування вітчизняних закладів культури на швидку зміну воєнно-політичної обстановки продемонструвало здебільшого їхню готовність до ефективного збереження свідочств матеріальної та духовної культури нації у тісній взаємодії з державами-партнерами. У цьому процесі було використане усе різноманіття форм і методів захисту національного культурно-історичного простору. Це сприяло зміцненню ментальних констант українського громадянського суспільства в умовах війни.

Список використаних джерел

1. «Археологічні пам'ятки і війна»: для військовослужбовців ЗСУ презентували посібник з охорони культурних цінностей. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/12/14/arheologichni-pamyatky-i-vijna-dlya-vijskovosluzhbovcziv-zsu-prezentuvaly-posibnyk-z-ohorony-kulturnyh-czinnostej/>.
2. Білаш К. Від архітектури до віртуальних архівів: як Україна захищає культурні цінності. URL: https://lb.ua/culture/2022/04/01/511860_vid_arhitekturi_virtualnih.html
3. Білаш К. Музейна евакуація: що пішло не так? URL: https://lb.ua/culture/2022/06/19/520455_muzeyna_evakuatsiya_shcho_pishlo_tak.html
4. Голубева А. Війна і пам'ятники: в Україні зносять Пушкіна, а на окупованих територіях повертають Леніна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61921265>
5. Гула Р.В., Дзьобань О.П., Передерій І.Г., Павліченко О.О., Філь Г.О. Інформаційна війна: соціально-онтологічний та мілітарний аспекти : монографія. Київ, 2020. 288 с.
6. Гула Р.В., Ткачук П.П., Сивак О.І. Інформаційна війна і національна безпека: монографія. Львів: АСВ, 2015. 264 с.
7. Дерусифікація свідомості або українська нарація міського простору. Відновлено з <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/04/21/161239/>
8. Енциклопедія плюс пропаганда: у Росії створили альтернативу "Вікіпедії". URL: <https://focus.ua/uk/digital/526525-enciklopediya-plyus-propaganda-v-rosii-sozdali-alternativu-vikipedii>
9. Из учебников "Просвещения" требуют убрать упоминания Киева и Украины. Радио Свобода. 23 апреля 2022. URL: <https://www.svoboda.org/a/iz-uchebnikov-prosvescheniya-trebuyut-ubratj-upominaniya-kieva-i-ukrainy/31817625.html>
10. Конвенция о защите культурных ценностей в ходе вооруженного конфликта от 14 мая 1954 г. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/treaties-cultural-properties-140554.htm>
11. Культура часів війни: як в Україні зберігають та відновлюють історичні пам'ятки, зруйновані через російську агресію. URL:

- <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/rosiya-zruynuvala-500-ob-yektiv-kulturno-spadshchini-ukrajini-foto-50282674.html>
12. *Мультимедийний музей нової хронології*. URL: <https://www.yarmnh.ru/>
  13. *Нерез М. Монументальна пропаганда – зброя окупантів*. URL: <https://pravyysektor.info/novyny-poglyad/monumentalna-propaganda-zbroya-okupantiv>
  14. *Пасіковська-Шнас М. (2022). Війна Росії проти культурної спадщини України. Стислий огляд. Дослідницька служба Європейського парламенту. Квітень 2022.* URL: https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/250651/0133_1258078_EPRS-AaG-729377-Russias-war-Ukraine-cultural-heritage-FINAL-ForTrad.pdf
  15. *Почепцов Г. Когнитивна війна может совершенно незаметно прятаться в телесериале, романе, песне*. URL: <https://cripo.com.ua/likbez/kognitivnaya-vojnatozhet-byt-sovershenno-nezametno-pryatatsya-s-teleseriale-romane-pesne/>
  16. *Роцина О. Російська банда цілеспрямовано краде «скіфське золото» в Україні – ЗМІ*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/12/7352047/>
  17. *Росіяни вивезли з музеїв Маріуполя оригінал картини Айвазовського та інші цінні експонати* URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/04/27/248430/>
  18. *Створено Експертну раду МКІП з питань декомунізації та дерусифікації*. URL: <https://mkip.gov.ua/news/7262.html>
  19. *Украдене щастя: як росія краде нашу культурну спадщину*. URL: <https://vogue.ua/ua/article/culture/art/ukradene-shchastya-yak-rosiya-krade-nashu-kulturnu-spadshchinu.html>
  20. *У музеї війни показали зразки російської пропаганди, зібрані у Херсоні*. URL: <https://mkip.gov.ua/news/8122.html>
  21. *У Національному музеї історії України у Другій світовій війні відкрилась виставка про реалії війни в Україні*. URL: <https://mkip.gov.ua/news/7121.html>
  22. *У Херсоні так звана "влада" хоче встановити пам'ятник Катерині II*. URL: <https://suspilne.media/251828-u-hersoni-tak-zvana-vlada-hoce-vstanoviti-pamatnik-katerini-ii/>
  23. *Хелд Д., Гольдблатт Д., Макґрю Е., Перратон Дж. Глобальні трансформації політика, економіка, культура. Монографія. М.: Праксис, 2004. 576 с.*
  24. *Grynspan E. Russian official: Information war part of 'battle for the consciousness of the masses'*. URL: <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/russian-official-information-war-part-of-battle-for-the-consciousness-of-the-masses/>
  25. *Knight. M.B. Using information technology as a strategic weapon: lessons from the red baron. Knowledge Management Research & Practice. 2011. January. 3(1). P. 1-12.*